

## Haraszi György *Vérvádak évadja*\*

A több ezer éves múltra visszatekintő, elsősorban zsidókat sújtó vérvád egyike a legelterjedtebb és legnépszerűbb idegenellenes argumentumoknak. A holocaust, majd a közép-kelet-európai térségben bekövetkezett kommunista hatalomátvétel után a vérvád szalonképtelenné vált, s csak alkalmilag bukkan fel a különböző anticionista kampányok által felkavart szennyes hullámokban. 1989 után a hosszas elfojtás alól felszabadulva, az etnikai gyűlöletkitörések, tisztogatások melléktermékeként térségünkben újból divatba jönni látszik, és semmi biztosíték, hogy hosszú távon is megmarad a (szélső)jobboldali sajtó játékkerén, csupán csak verbális síkon. Bizonyára nem véletlen, hogy hosszas hallgatás után<sup>1</sup> egyszerre két, a közelmúltban megjelent könyv is tárgyául választotta, alkalmat kínálva e kiirthatatlannak tetsző lelki fertőzés különböző megközelítéseinak összehasonlítására.

A vérvád számos definíciója közül az egyik legismertebb az *Encyclopædia Judaica* tömör megfogalmazása: „Vérvád az az állítás, hogy zsidók nem zsidókat, különösen keresztényeket, gyilkolnak, azzal a céllal, hogy vért szerezzenek pészachra vagy más rituális célra. A vérvád szándékos hazugságok, koholt vádaskodások és népi hiedelmek összessége a zsidók gyilkossági vágyáról és vérszomjasságáról, amely arra a felfogásra épül, hogy a zsidók gyűlölik a keresztényeket és általában az emberiséget.”<sup>2</sup> Természetesen a vérvád nemcsak zsidók ellen irányulhat, a történelem során számos embercsoportot gyanúsítottak vele,<sup>3</sup> de az európai kultúrkörben hangsúlyozottan a zsidók privilégiuma. A vérvád sajátossága, hogy jóllehet mindig egyes személyeket vádolnak, a bűn és a felelősség az egész gyanúsított közösség fejére hull vissza. A felbolygatott tömeghangulat csak lassan nyugszik meg, egy-egy esetben hisztérijárvány tör(het) ki közel és távol.<sup>4</sup>

A zsidóellenes vérvád hellenisztikus előzményekre nyúlik vissza, de igazi dimenzióit csak a feudális Nyugat-Európában nyerte el.<sup>5</sup> A középkori keresztény egyház immanens, liturgiai csúcspontját a húsvéti passióban elérő zsidóellenessége fokozatosan összekapcsolódott az ősi, idegenektől való félelemmel és a gyermekek, felnőttek titokzatos eltűnése, erőszakos halála kiváltotta populáris démonológiával, amelyben a zsidó mint az ördög és a boszorkányok cinkosa, sőt megtestesítője jelent meg. A vérvád motívumai között persze világiaknál és egyháziaknál egyaránt nem utolsó a hagyományos irigység, pénzéhség s a hitelezőkkel való leszámolás vágya is.<sup>6</sup> A vérvádhisztéria szításában különösen kitűnt az alsópapság, amely a széles tömegek számára „lefordította”, értelmezte az Újszövetség és az egyházatyák zsidókra vonatkozó passzusait. A penetráns egyházi antiszemitizmussal átítatott vérvádhisztéria klasszikus kutatói, így Hermann L. Strack,<sup>7</sup> Joshua Trachtenberg,<sup>8</sup> Cecil Roth, Léon Poliakov<sup>9</sup> jól látták, hogy a keresztény többség, mintegy a felelősség átruházásaként, saját bűneit és félelmeit vetítette ki a zsidókra.

A felvilágosodást követően eltűnni látszó vérvád a múlt századvégi közép-kelet-európai régióban (Osztrák-Magyar Monarchia, Orosz Birodalom, Németország) bizonyos mértékben (és körökben) újból népszerűvé vált. Kiváltó okai között a modernizáció és felemás polgárosodás problémái (így a társadalmi átrétegződés, kapitalizálódás, zsidó vonatkozásban az emancipáció, asszimiláció, az intelligencia konkurenciaharc s a nyomokban fellépő politikai antiszemitizmus kérdése), az állam és egyház ellentmondásos kapcsolata<sup>10</sup> és az éleződő népi-faji ellentétek (a gettók lerombolása után a zsidók tömeges megjelenése a falusi népesség között) egyaránt megtalálhatók. (A motívumok között a lassan *versunkenes Kulturguttá* váló egyházi antijudaizmus és népi antiszemitizmus mellett egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a modern: faji-, politikai antiszemitizmus is.)

Az első kötet szerzője Kende Tamás történész, a

\* Kende Tamás: *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában* (Budapest, Osiris Kiadó, 1995); Pelle János: *Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és politikai manipuláció kelet-európai történetéből* (Budapest, Pelikán Kiadó, 1995)

XIX–XX. századi közép-kelet-európai társadalomtörténet kutatója. A felhasznált irodalom tanúsága szerint jól ismeri a szláv nyelveket, ugyanakkor bevallottan nincs judaisztikai előképzettsége. Ismételten pozitívként hangsúlyozza, hogy sem a zsidóság történetének, sem a vérvádnak nem szakértője. Műve a szaktudósok publikációi, dokumentumgyűjteményei és a korabeli sajtóban végzett „kalászlatai” alapján készült, szociológiai megközelítésű, célja konkrét esetek alapján a vérvád modellezése. Az antiszemitizmust és azon belül a vérvádat elsősorban mint az előítélet sajátos alfaját vizsgálja.

A kilenc fejezetből + előszóból álló könyv valójában három részre tagolódik. Az első a lecke felmondása. A vérvádak genezisét és alakváltozásait mutatja be a XVIII. század végéig. A második nagyobb egység a kelet-európai vérvádeseteket ismerteti. Bár szerzője önálló munkának mondja, ez is csak másodkézből való, de legalább témája a nagy többség számára ismeretlen, hacsak nem Malamud *Mesteremberéből* köszön vissza. A harmadik rész a „nagy elmélet”, de sajnálatos módon ez gyakran ismétlésekbe, újabb, immár felesleges esetek ismertetésébe vész.

Kende – mint a könyv bevezetéséből kitűnik – elveti az örök, változatlan antiszemitizmus elméletét, megkérdőjelezi a keresztény, ókori időkig visszanyúló antijudaizmus kontinuitását. Elutasítja a hagyományos zsidó mártírológiát és a véleménye szerint korábban mindkét oldalon preferált összeesküvéselmélet<sup>11</sup> is, amely szerinte csupán téves kísérlet a váratlanul felbukkanó előítélet racionalizálására. (Minden bizonnyal az összeesküvéselmélet túlhajtott elutasításából következik, hogy Kende tendenciózusan csökkenteni próbálja a vérvádak szításában eddig leghatékonyabb két intézményrendszer – a középkori keresztény egyház, valamint a cári birodalom – tisztségviselőinek felelősségét.)<sup>12</sup>

A szerző ismételten kinyilvánítja, hogy nem érdekli a konkrét háttér és motívumrendszer, vizsgálatában nem a (politika)történeti összefüggésekre, hanem az egyes esetekből általánosan konstruálható örök (és így óhatatlanul statikus), deskriptív, nem oknyomozó modellre koncentrálna. „Mint előítélet – mondja – a vérvád egy antropológiailag konstans démoni koncepció, amely más és más alakban, de valószínűleg mindenütt felbukkan, ahol legalább két, szignifikánsan különböző emberi közösség él egymás mellett.”<sup>13</sup> Vizsgálati célkitűzése nem a jelenség tényleges okainak feltárására, ha-

nem lefolyásának sematizálására irányul, magyarázata mindvégig absztrakt, a konkrétumot lehetőleg mellőző.<sup>14</sup> Bár alkalmilag hűségnyilatkozatot tesz a szemet szűrő közegbe-tényekbe ágyazottságnak, teoretikusan kizárólag az estek mögött megbúvó ősi előítélet után érdeklődik.

Kende élesen megkülönbözteti a tényleges vérvádesetet a vérvád (hisztériá)tól. Az utóbbi szerinte a népi vallásosság és egy ősi atavisztikus démonhit találkozása, amelyben a vallás folklórizálódott, a folklór pedig vallásizálódott. Az összekötő elem az alsópapság: a zsidó rituális gyilkosságokban őszintén hívő fanatikus vándorszerzetesek és műveletlen falusi papok. Kende az ismertett (nyugat-európai) vérvádesetek kapcsán – a divatból legalább tíz éve kiment Bahtyin nyomán – túlhangsúlyozza a vérvádak folklorisztikus, szentkultuszos, húsvéti, karneváli hangulatát (előadásában a vérvád mintegy húsvéti „dramatikus népi játék” a gonosz zsidókról). Szerencsére a középkori esetek bemutatásakor inkább a zsidóság és démonológia kapcsolatainak feltárásában jeleskedő J. Trachtenberg és S. W. Baron<sup>15</sup> konkrét adataira támaszkodik.

A könyv egyik legterjedelmesebb és a témában kevésbé járatos magyar olvasó számára legtöbb tanulságot nyújtó része az újkori oroszországi vérvádesetekkel foglalkozik. Az orosz birodalom Lengyelország bekebelezésekor a zsidókkal együtt az elburjázott lengyel antiszemita- és vérvádiródmalmat is megörökölte, és céljai érdekében felhasználta. Kende feleslegesen iparkodik az orosz kormánypolitikát felmenteni a manipuláció vádjá alól, s a vérvádhisztéria kapcsán jogtalanul hivatkozik a „mélypszichére”, az atavisztikus népi hiedelmekre.<sup>16</sup> A felelős posztokon ülő csinovnyikok pontosan tudták, mit csinálnak,<sup>17</sup> vagy jobb esetben, hogy mit néznek el. Az első nagyobb vérvádeset (Grodno, 1816), amely I. Sándor cár 1817-ben kibocsátott vérvádellenes rendeletével záródott, sem akadályozhatta meg a további vérvádakat (Velizs, 1823–1835; Minszk, 1838; Szaratov, 1852–1860<sup>18</sup>; Kutaiszi, (Grúzia), 1878; vérvádhisztériák: 1897, Vlagyimir; Vilna, 1900, 1901; Dubosszári, 1903; Haskov, 1910). Közülük a legutolsó és egyben leghíresebb az úgynevezett Bejlisz-ügy (Kijev, 1911–1913), amelyben, mint a mi örök tisztaeszlelő paradigmánkban, a kelet-európai vérvádakra jellemző összes elem együtt van: húsvét táján „rituálisan” meggyilkolt keresztény gyermek, kikeresztelkedett vádló, zsidó tanú, tudós vérvádszakér-

tők, a vérvádat szervező, a tényekkel nem törődő, a vérvádban makacsul hívó ambiciózus alacsonyabb rendű értelmiségi szakértők és ügyész, a társadalom felsőbb rétegeihez vezető szálak, a felmentő ítélet kétértelműsége stb.<sup>19</sup>

Kende a századvég új közép-kelet-európai politikai-faji antiszemita megmozdulásait vizsgálva mintegy saját felfedezésként megismétli a szakirodalomban közhelyszámba menő tételt, miszerint „A zsidók egyenjogúsítási, esetleges asszimilációs igényeit elutasítók számára a gettóban elkülönülő, a gettó hagyományaiba bezárkózó zsidó inkább elfogadható. A gettót tömegesen elhagyó zsidók megjelenése a keresztény társadalomban társadalmi konfliktusokhoz vezetett. Ezek a konfliktusok vérvádként és pogromként is manifesztálódhattak.” A leírásból újfent a konkrét tények hiányoznak. Kende szerint a hagyományos politikatörténeti megközelítés nem elegendő, az csupán a régi antijudaista polémia folytatása, annak tudós kiadása. E szemlélettel vádolja és bírálja például Simon Dubnovot és A. Sz. Tagert.<sup>20</sup> Csodálkozik, mért nincs vérvád az autokrata „zsidófaló” III. Sándor alatt, holott elemi szinten is világos, hogy a modern kemény diktatúra, beleértve a nácizmust is, nem szereti a középkori, még számára is elfogadhatatlanul tudománytalan meséket. E mesék viszont szabadon terjedhetnek a liberálisabb (és ideológiailag zavarosabb) időszakokban, például az utolsó cár idején is, amikor a bomlás jelei nyíltan mutatkoznak.

A könyv talán legjobb fejezete a Magyarországon szinte teljességgel ismeretlen csehországi vérvádakkal foglalkozik. Kende jól látja, hogy Csehország megítélése a történeti irodalomban és a zsidó közfelfogásban indokolatlanul kedvező. Nem illik emlékezni az antiszemita és vérvádas népmozgalmakra, lévén az elterjedt felfogás szerint a cseh nép hagyományosan toleránsabb szomszédainál. Ez az ahistorikus hiedelem a két háború közötti masaryki demokrácia tényleges eredményeinek köszönhető, jöllehet a Monarchia felbomlásáig a cseheknek nemigen volt mivel büszkélkedniük. A csehországi antiszemita megmozdulások, így a polnai ügy is kiesett a történeti tudatból, még Jacob Katz híres könyve is ignorálja azokat.<sup>21</sup>

A legismertebbet megelőzően 1893-ban 3 vérvádet is volt; Kolínban, Ceska Třebován és Holešovban, 1898-ban pedig egy újabb Rychnov nad Kněžnouban. Leghíresebb a polnai ügy 1899-ből.



#### Bejlisz és védői

A fiatal nő holttestét nagyszombaton találták meg. A tanúk a büntett színhelyén galíciai ortodox zsidókat véltek látni. A korábbi Tiszaeszlárhoz és későbbi Bejlisz-ügyhöz hasonlóan ebben is minden elem együtt van. „Volt meggyilkolt keresztény leány, mindehhez ott volt a háttérben a húsvéti ünnepkör, voltak elfogult önjelölt helyi nyomozók, volt egy gyengébb elméjű zsidó testvér, aki elszólta magát, voltak utólag megvilágosodott tanúk és végül talán a legfontosabb elem: a felzaklatott, a zsidó vérvádban hinni akaró tömeg.” A hatalmi megerősítés csak utóbb, a prágai antiszemiták odautazásával érkezett. A per szomorú nevezetessége, hogy jöllehet a védő T. G. Masaryk volt, a bíróság a vádlottat eléggé kétes bizonyítékok alapján előbb halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.

Sajnos az események elméleti magyarázata ezúttal sem kielégítő. Nincs válasz arra a kérdésre, hogy a Monarchia legfejlettebb területei közé számító Cseh- és Morvaországban miért éppen a múlt század végén jöttek divatba a vérvádak. A felelet minden bizonnyal a polgárosodás, modernizáció plusz

zsidóemancipáció speciális körülményeiben (cseh nacionalizmus kontra német orientációjú zsidóság – lásd Kafka-szindróma) keresendő.

Az újkori Magyarország vérvádeseteinek (Orkuta: 1764; Nagykálló: 1790; Szilágypér: 1791; Déda: 1825; Tiszaeszlár: 1882), vérvádhisztériáinak (Nagyszokoly: 1891; Kiskunfélegyháza: 1893; Németújvár: 1901) ismertetése után és a fordított vérvádesetek (itt a megvádolt zsidók élnek ellenkéréssettel: Szmolenszk, 1910–1913; Garamkissalló, 1895) taglalása előtt szembesül az olvasó a csupán-csak három és fél oldal terjedelmű „nagy elmélet”-tel, amelyben Kende megkísérli a vérvád működésének modellezését.

Felfogása szerint minden vérvádban 3 konstans elem köszön vissza:

- az általános és örök előítéletek; tudatalatti félelem a rituális gyilkosságot elkövető idegentől;
- a manifesztálódó tudatalatti, azaz a tanúk megvilágosodását követő tömegpszichózis;
- a hagyományos áltudományos antiszemita irodalom. (Kende megfeledezni látszik, hogy ez nem örök tényező; az egyházi antijudaizmust nem lehet összemosni a modern politikai, faji antiszemitizmussal, illetve annak irodalmával. A kelet-európai népi antiszemitizmusnak meg épp az a jellegzetessége, hogy e kettőnek történetileg kialakult kevercsé.)

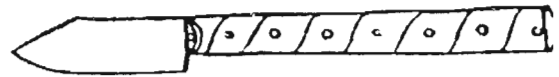
A szerző is tudja, hogy a három elem önmagában még egy vérvádhisztériához sem elegendő. A vérvádeset (passió, karnevál) kirobbantásához szerinte szükséges egy úgynevezett játékszervező, aki hol a tanú, hol a szakértő, hol a vádló szerepében lép fel. „A bírósági dokumentumokban e játékszervezők szerepe gyakran jelentéktelennek tűnik, de nélkülük nincs összeköttetés a tudatos és tudatalatti, a történelmi és a történelemmögötti között.” A játékszervező a néppel érintkező helyi értelmiségi, a harmadik elem nép közé vivője és propagátora. A nagy elmélet nem igényel nagy kritikát. A valóságban nyilvánvalóan más a szervezők személye, funkciója a középkorban és az újkorban, de Kendét ez a szociológiai szempontból sem elhanyagolható apróság nem érdekli. Arról nem beszélve, hogy ez a történelemfelfogás egy kicsit maga is összeesküvésszerű, csak itt a szervezők időtlen összeesküvéséről olvashatunk. Modern korunkban a 3 + 1 elem (előítélet, karneváli hangulat, anti... tudomány + játékszervező) közül Kende szerint csak az utolsó módosul, a magános szervező helyére a mass média és a politikai felépítmény manipuláto-

## Ain erschrocken

lich geschicht vnd Adordt| so von den Juden: zu Pfingst|ain Marcht|in Hungern gelegen: an ainem Uein|jätigen Knäblin begangen| wie sy das Jämerli|ch gemarttet geslagen|gestochen|geschnitten| vnd erin|bet haben: Darumb dan| bis in die Drey|sig jüden|/in|a|n v|nd| w|er|ka| p|er|s|ö|n|en| v|n|b| j|e| m|is|h|ä|n|d|lung| auf| Freytag| na|h| Pfingsten| den| xxi. tag| May| des| M. d. vnd| xxix. Jähr| verprenat| worden| sind.



So|in| vnd| gestalte| ain| Messers| damit| sy| das| k|h|im|dt| gemarttet| haben.



Német röpirat 1529-ből a bazini vérvádról

rai kerülnek. Szerény vigasz, hogy elődeikhez hasonlóan ők is értelmiségiek.

Pelle János író, újságíró, közel évtizede kutatja a holocaust utáni magyarországi vérvádhisztériákat. E tárgyban több úttörő tanulmányt publikált,<sup>22</sup> két riportfilmet is forgatott. Tizenkét tanulmányt magába foglaló kötete hatévi vizsgálódásainak summázata. Az időrendi fonalat ott veszi fel, ahol Kende könyve befejeződik. Az utóbbival ellentétben Pelle mindig konkrét, többnyire ragaszkodik az általa feltárt tényekhez. Önálló munkája, bár nem mentes az úgynevezett rendszerváltással kapcsolatos illúzióktól és új egyoldalúságoktól, alighanem a meg nem emésztett félműlttal való számvetés egyik legmegrázóbb dokumentuma.

A bevezetőül szolgáló első két tanulmányban (*Az antiszemitizmus mint lelki fertőzés, Shylock Hunniában*) a Kendénél megismert motívumok köszönnek vissza, de ezúttal a maguk történeti beágyazottságában és gazdagságában. A történelmi (társadalom-) pszichológiai háttér felvázolása után Pelle részletesen elemzi mindazokat a tényezőket, körülményeket – köztük a vérvádhisztéria továbbéléséért felelős, különösen az alsópapságot átható egyházi antijudaizmust,

az archaikus félelmekkel, tömeglélektani hatóerőkkel kombinálódott, teológiai fogantatású, laicizálódott népi zsidógyűlöletet, az arra épülő, az értelmiség és városi kispolgárság között faji érvekkel operáló politikai antiszemitizmust és a népirtás sztálini praxisát mint előfeltételt –, amelyek a németek bevonulása után elősegítették a közép-kelet-európai térségben a hitleri Endlösung megvalósítását.

Pelle sem hisz az összeesküvéselméletben. Jól látja, hogy Közép-Kelet-Európában a XVI–XVII. század fordulójától egészen a múlt század utolsó évtizedeiig a zsidókat spontán módon vádolták rituális gyilkosságokkal. Alkalmilag helyi szinten megpróbálták ugyan manipulálni ezeket az ügyeket, de a felvilágosodott központi kormányzervek – némi habozás után – mindig felléptek az ilyen törekvések ellen. A vérvádat a vallási fanatizmus megnyilvánulásainak tartották, a perek többsége felmentéssel végződött, és nem vezetett politikai kampányhoz. Az 1880-as évektől azonban a közép-európai indíttatású modern, politikai és faji elemekből építkező antiszemitizmus a cári Oroszországtól Magyarorszáig (sőt az első világháború után már Németországban is) széles körben felhasználja, szolgálatába állítja a népi előítéleteket a bomlófélben lévő falusi közösségekben és – „másodlagos fertőzés” – révén a modern nagyvárosi környezetben egyaránt.<sup>23</sup>

A két háború közötti időszakban a zsidóellenesség térségünkben széles körben az elhúzódozó modernizáció kiváltotta szociális feszültségek univerzális gyógyszerének látszott. A zsidóság egyszerre volt a destruktív liberalizmus, a gyökértelen parazitizmus, a kozmopolitizmus, a kapitalizmus és a szocializmus megtestesítője, a bűnbakképzés eszköze.<sup>24</sup> Az (állami szintre emelt) kelet-európai antiszemitizmus mozgatórugói között egyaránt fellelhető a népi zsidóellenesség tőkéjeként a vérvád mint kollektív előítélet és elfojtás, az etnikai konfliktusokat kísérő gyűlölködés (a zsidó mint a nemzeti összefogás akadályozója), a megoldatlan nemzeti, társadalmi, gazdasági konfliktusokkal együtt járó kollektív paranoia, a keresztény egyházak passzivitása, az antiszemitizmus „közösségépítő”, valláspótlékjellege, s last but not least a tudományként, ideológiaként jelentkező fajelmélet.<sup>25</sup> Nem lebecsülendő tényező a (hagyományörző) zsidóság elzárkózása, önként vállalt mássága sem, amely a térség falvaiban és kisvárosaiban még a második világháború után is évtizedekig érezteti hatását.

*A forrásvidék* címet viselő tanulmány három kelet-magyarországi település – Hajdúnánás, Makó és Mátészalka – példáján vizsgálja a második világháború előtti népi antiszemitizmus és vérvádhisztéria (Hajdúnánás: 1911, 1937) gyökereit. Jóllehet mindhárom település modernizációjában a helyi – zömében ortodox – zsidók jelentős szerepet játszottak (majorizálták a kereskedelmet, ipart és bankszférát), védtelenek voltak a felemás polgári átalakulás és a trianoni csőd nyomában jelentkező szociális és nacionalista demagógiával szemben. Az antiszemita előítéletek gyökerei 1882–1883-ra, Tiszaeszlárig<sup>26</sup> nyúlnak vissza. (Az ügy hírhedt szereplője, Ónódy Géza 1892-ig Hajdúnánás országgyűlési képviselője volt.) A torz faji érvekkel operáló jobboldaliság mindenütt jelen volt, a helyi nyomorúságot kihasználó erős makói nyilasmozgalom a harmincas években országos vezetőket is adott.

A két következő és a befejező esszé (*A népirtás utóregzései, A szlovák változat és a Gyutaacs a nagyító alatt*) a posztholocaustban (1945–48) újjáéledt népi antiszemitizmus társadalmi, gazdasági, lélektani okait vizsgálja, nem feledkezve meg a külső mozgatórugókról sem. Az ötvenes években a magyar (s kelet-európai) parasztságban még ott lappangott a vérvád vírusa, s a Sztálin halála utáni felbolydult légkörben bármely (állami) durva manipuláció képes volt – lett volna – aktivizálni a tömegfertőzést. Pelle számára a kelet-európai „népi” vérvád és antiszemitizmus a vallási, szociális és végül etnikai–faji aspektusokkal rendelkező, az erőszakos ösztönöket szabadjára engedő konfliktus archetípusa, paradigmája. A polgárság gerincét adó zsidók kikiktatása – véleménye szerint – évtizedekkel, ha nem többel visszavetette a gazdasági fejlődést, kiirtásuk elfogadhatóvá tette a térségben a későbbi etnikai, faji, vallási, osztályalapú stb. tisztogatást. Felfogása szerint – negligálva ezáltal a nyugat-európaítól eleve eltérő fejlődés hipotézisét – a közép-kelet-európai országok mai ellentéteinek gyökerei az 1939–45 közötti időszak történetében keresendők. A kommunista uralom csak „jegelte” a meglévő konfliktusokat.

A kötet a magyar falusi népesség és a holocaustot túlélő vidéki zsidóság háború utáni helyzetének, lehetőségeinek elemzésével folytatódik. Mint Pelle írja, rövid egy év alatt a zsidók kárára elkövetett törvényes rablást nyomon követte a régi vezetőréteg menekülése, az orosz megszállás, a jogrend felborulása, a korábbi ér-

tékek devalválódása.<sup>27</sup> Bizonyos szempontból a zsidók visszatérése nagyobb gondot okozott a helyi lakosságnak, mint deportálásuk, mivel a hazatérő zsidók visszaigényelték széthurcolt ingóságait. A zsidók számára több alternatíva kínálkozott. Az egyik a disszimiláció, a kivándorlás és/vagy a cionizmus volt. E lehetőséggel csak kisebbségük élt, többségük a másik utat választotta. Ez a polgári – és vallásos – identitás feladását jelentette, a szociális átalakulás kínálta új típusú asszimilációt, politikai irányváltást a polgári pártoktól az MKP és az SZDP felé.

A magyar társadalom jelentős részében élő félelem ellenére nem került sor a visszatért zsidók (fizikai) bosszújára. Ostoba nyilatkozatok persze elhangzottak, és az is tény, hogy sokan a jobboldali beállítottságúak közül az őket ért jogos vagy jogtalan sérelmeket a zsidók bosszújaként fogták fel. Mások a kommunista párt és az erőszakos szervek bizonyos funkcióinak zsidómegszállását tekintették keresztény- és nemzetellenes retorzióknak. Bár abszolút számokban nem sok zsidó került hatalmi pozícióba, és közülük is sokan tényleges és most először elismert szaktudásuk alapján, környezetük ezt invázióként élte meg. A parasztok a régi világ összeomlását is a zsidóknak tulajdonították, a katolikus vallás meg az egyéni gazdálkodás ellen indított kampányról úgy vélték, hogy ennek hátterében is a zsidók állnak. Mindez oda vezetett, hogy a lakosság széles köreiből a zsidókat a kommunistákkal azonosították,<sup>28</sup> a népi antiszemitizmus új formája az antikommunizmus lett és vice versa.

A látszat ellenére a kommunisták és zsidók kapcsolata korántsem volt harmonikus. Az elsőként felszabadult területeken, így Kelet-Magyarországon is, az oroszok bevonulása után a hatalom a visszamaradt szegényebb rétegek, elsősorban a volt 19-es kommunista veteránok kezébe került. Ugyanakkor sok korábbi „kisnyilas” és szimpatizáns, visszamaradt volt csendőr egyszerre baloldali lett. A helyi párt és rendőrség gyakran volt kisnyilasokkal szaturálódott. 1946 tavaszától kezdve a kommunista párt választási vereségéért az utcán vett elégtételt. A tőkés, árdrágító, feketézők elleni tüntetések hamarosan antiszemita jelleget öltöttek. Bár 1945 után eredetileg Budapestről indult a háborút követő új vérvádhisztéria (gyermekhús-kolbász), igazi népszerűsége Kelet-Magyarországon telt szert, ahol erre a múltat, a forradalmi változásokat földolgozni nem tudó felizgatott népi psziché – ben-

ne a kisnyilasok kommunistaellenessége (zsidók és kommunisták) – bőséges táptalajt nyújtott. Számos településen napvilágra törtek az elfojtott indulatok; Kunmadarason, Makón vérvádhisztéria alakult ki; kifosztották a zsidók lakását, az általuk vezetett üzleteket, egyeseket inzultáltak.

Pelle úgy véli, hogy esetenként az egyes antiszemita megmozdulások mögött a meglévő előítéleteket felhasználó helyi, kommunista irányítás alatt álló rendőrség provokációja húzódott meg. A rendőrség ily módon akart helyi jobboldali összeesküvést csinálni, hogy megsegítse a folyamatban lévő nagyobb országos vizsgálatokat. A rendőrök a helyett, hogy eloszlatták volna a vérvádat, a gazdasági nyomozásokkal és indokolatlan házkutatásokkal olykor csak szították a zsidóellenes hangulatot. (Ez jól megfért az antikapalista, esetenként antiklerikális megmozdulásokkal.) Mivel a deportálásból visszatért (vidéki) zsidók többsége az üzleti és kereskedelmi vállalkozásokat pártoló, de mégis baloldali irányultságú Szociáldemokrata Párt tagja lett, a vérvádhistóriát összekapcsol(hat)ták a szocdemek elleni hadjáratral is.

MAGYAR MINISZTERELNÖKSÉG

5 7 8 8 ..... osztály.

..... szám. Érk. 19 46.V.46. Együttal elintézett szám: .....

A beadvány száma és kelte: 2454/1946. ....

Előírat: .....

Utóírat: .....

Lásna: *SA*

Kiadványozás (jövénnyel) előtt *SA*  
Halo állományok ar ur!

Kiadványozás (jövénnyel) után.

Elküldés előtt (felkészítés és aláírás után)

Elküldés után (irattárba helyezés előtt):

Tárgy:  
A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája:  
Kunmadarasi hitközség távirata.

Utasítás a kiadónak:

Utasítás az irattárnak: időközi intézkedés folytán tárgyalan. Irattárba teendő:

Közlő:	Tétel:	Alapsám:
5788	1576/K	V/28
	<i>XXIII</i>	

..... Határidő: .....

Kiadóba érkezett .....  
Letételtára: MAGYARORSZÁG .....  
Egyeztettek: .....  
Elküldés napja: ..... Elküldte: .....  
Az iktatókönyvben kivézelté: .....  
Irattárba érkezett: *19. 26. 1946*

Elintézés:

Határidő: .....

A választat alapjúl szolgáló beadvány (álírat, felterjesztés, jelenléts stb.) száma: .....

Tárgy: ..... Anonim! .....  
Magyar Belügyminiszter Urnak!

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Kunmadararól a következő táviratot kapta:  
"Belügyminiszter Urat, hogy meg lehetne a Lyon életveszélyes sebülése vannak. Életbiztonságukra azonnali védelmet intézkedést kérünk, rendőri tehetetlen. Kunmadarasi Izraelita hitközség."  
Belügyminiszter Urat, hogy az egy kivétel mellett sürgősen tevékeníteni és teendő intézkedéseire az is értesíteni süvekedjék.  
Budapest, 1946. május 25.

XIX-A 13 (65 d.)

A Tiszántúlon kialakult új antiszemita hangulat miatt a helyi zsidók – zömében kereskedők – jelentős része már 1946-ban elhagyta a térség falvait, kisebb városait. A vérvádhisztéria elültével vagy inkább hatalmi eszközökkel történő szőnyeg alá söprésével sem javult a helyzet; az államosítások 1948–49-re kihúzták a zsidó kereskedők, vállalkozók lába alól a talajt. Az 1945 után visszatért vidéki zsidóság többsége az 1950-es évekre a fővárosba költözött vagy külföldre távozott, 1956–57-ig teljességgel eltűnt.

A háború után az első komoly zsidóellenes megmozdulásokra 1945 őszén, Szlovákiában került sor. A szlovák társadalom széles rétegeiben az antiszemitizmus népszerű volt, hosszú, archaikus múlttal rendelkezett, és a holocaust után is tovább élt.<sup>29</sup> A vérvádhisztéria igazolhatóan innen terjedt át 1946 tavaszán Lengyelországra (Kielce) és Magyarországra. A kunmadarasi pogromnál a szlovák kapcsolat közvetlenül is kimutatható.

A kötet gerincét alkotó tanulmányok („*Gyermekkolbász a kunmadarasi piacon, A makói zsinagóga lángjai, A miskolci konstruált vérvád, A „népi demokratikus” histériák, Az 1956-os hajdúnánási pogrom, „Csabolyban nincs zsidó. ’68-ban ölték meg az utolsóit”*”) riportszerű esetleírások (Kunmadaras, Miskolc, Makó [1946. május 31.], Szegvár [1948. pünkösöd], Hajdúhadháza [1948. május], Sátoraljaújhely [1949. július eleje], Mátészalka [1954. április, 1957. március], Törökszentmiklós [1954. októbere], Hajdúnánás [1956. október 26., október 31. és november 1.], Nyírcsaholy [1956, 1968?]) a történelmi félmúltból (1944–1968). A leírásokat, amelyekben nincsenek élesen elkülönítve a vérvadás és másképpen konstruált antiszemita pszichózisok, elemzések szövik át a histériák okait kutatva. Így a vagyonukat visszakövetelők iránti kenyéririgység, a hatalom zsidók általi kisajátítása, a burzsoázia és a feketézók elleni küzdelem, a kommunista párt hatalmi manipulációi.

Röviden a két leghíresebb esetről. Kunmadarason a németekkel együtt elmenekült régi elit egy része már 1945 nyarára hazatért, és harcba keveredett a hatalmat (népbíróság, igazoló bizottság, rendőrség stb.) gyakorló kommunistákkal és más szélsőbaloldaliakkal. A 8 000 főt számláló községbe a deportált 250 zsidó több mint egynegyede<sup>30</sup> visszatért, s megpróbálta javait visszaszerezni. Ez állandó feszültséget keltett, mivel ha valaki valamit visszaadott, azért gyűlölködött, ha pedig nem, fé-

lelmében fordult a zsidók ellen. A vitatott tárgyakból – az ügyet tovább bonyolítandó – a kommunista párt is jussolt. A zsidók többsége érthető módon a baloldallal szimpatizált, így a helybeliek a régi vezető gárdát elmarasztaló ítéleteket a zsidók bosszújának tartották.

Az antiszemita megmozdulás konkrét kiváltója a Nagy János tanító, volt leventeoktató elleni túl szigorú, kommunista sugallatú elsőfokú ítélet volt. 1946. május 21-én a kisgazda és nemzeti parasztpárti szimpatizáns tömeg az ő érdekében mozdult meg, és fordult a bíróság, a kommunisták, az úgynevezett zsidóbérencek és végül maguk a zsidók ellen. A rendőrség határozatlansága, a szociáldemokrata párt kommunistabarátsága – nota bene helyi vezetője zsidó volt – csak olaj volt a tűzre. Ugyanakkor széles körben meghallgatásra talált a suttozó propaganda is, hogy a zsidók keresztény gyerekeket veszejtenek el, és húsukat kolbásznak dolgozzák fel. Egy szlovákiai áttelepülő, Tóth Zsigmond, aki az ottani vérvadásokat propagálta, tovább szította a vérvádhisztériát, ő tekinthető a közvetlen felbujtónak.<sup>31</sup>

A pogromban élenjáró asszonyokat és férjeiket a szociális elégedetlenség motiválta („ma a zsidók, holnap majd a burzsujok ellen”). Igazából – mint a későbbi vizsgálat megállapította – nem hittek a vérvádmesében, ennek ürügyén inkább fosztogatni akartak, bízva a hatóságok jóindulatában. A zsidók már megint túl jól élnek, gondolták, a kolbász-mese csak önnyugtatásul szolgált. A tüntetők alapvető célja a zsidók kifosztása és elkergetése volt, a halálesetek a túlbuzgóság számlájára írhatók. A lincselés végeredménye – 3 halott és 18 sebesült – végső soron a kommunista párt malmára hajtotta a vizet; a zsidókat megtanították parírozni, és jobboldali összesküvés címén egyszersmind felléphetek helyi ellenfeleik ellen. Jóllehet a pogrom szervezői, előkészítői a helyi parasztpárti (korábban kisnyilas) elemekből kerültek ki, mégsem ők bűnhődtek, mivel a kommunisták a fő tüzet a kisgazdapártra zúdították (és közben a nemzeti parasztpártiakat is maguk alá gyűrték).

Jó két hónappal később, 1946 nyarán Miskolcon tetőzött az az antiszemita hullám, amelyben egyaránt fellelhető a népiéletek drámája és az események átpolitizálása a kommunista párt céljaira. (Kunmadaras népi őseréjével lenyűgözte a pártot, az antiszemita érzelmeket csak „jó irányba” kellett fordítani.) Miskolcon nem volt komolyabb vérvád-

hisztéria, itt a kielezett politikai küzdelem antiszemita felhangjai voltak a meghatározók. Míg Kunmadarason a hagyományos jobboldal akarta a kommunistákat mőresre tanítani, Miskolcon fordítva, a politikai rendőrség, a kommunista titkosszolgálat, egyes kommunista vezetők (és talán az NKVD) léptek fel kezdeményezően. Az iránytól függetlenül az ősi receptnek megfelelően legjobb célpontnak megint csak a zsidók találtattak.

Az 1946. július 30-i és augusztus eleji lincseléseket megelőzte az 1946. május 29-i miskolci vérvádhisztéria és az 1946. február 23-i ózdi antiszemita tüntetés. Főszereplő itt és később a kommunista-szimpatizáns vasgyári munkásság. A zsidóellenes légkör főbb tényezői: az infláció, az elértéktelenedett bérek, a romló közellátás, a munkások és asszonyaik rossz hangulata az elnyomorodás miatt, a reakció szította propaganda a batyuzó, feketéző zsidók elleni („mi itt semmiért dolgozunk, ők meg dúskálnak minden jóban”) + az 1944-es hecckampány közelsége volt.

A kommunista párt és sajtója kezdetben a reakció mesterkedésének tekintette az antiszemizmust, de felismerve erejét, 1946 nyarára az MKP (helyi) szerveiben<sup>32</sup> teret nyer a burkolt antiszemita pro-

paganda és a szociális demagógiaként jelentkező, gazdasági érvekkel operáló zsidóellenesség. Az új kurzusban a munkások jól felhasználhatók voltak. Az MKP-nak az új forint védelmében a feketézők, kereskedők – zömében a zsidónak maradt zsidók – elleni fellépését sajtópropaganda és rendőri intézkedések kísérték. Párhuzamosan frontot nyitottak a szociáldemokraták ellen is, akik között ugyancsak sok volt a zsidó. Ezzel azt is meg akarták mutatni, hogy az MKP nem szemita vagy filoszemita párt, kész fellépni a zsidók ellen. Különös tekintettel Rákosi Mátyás július 21-i látogatására, mivel a tömeg hajlott a zsidók és kommunisták összemosására.

A párt által irányított burzsuj, szocdem és alig burkoltan antiszemita propagandahadjáratban a munkásokat tudatosan hergelték a feketézés központjának kikiáltott Flórián malom és annak zsidó tulajdonosai, Rejtő Sándor – szocdem – és Jungreis Ernő ellen. Egy provokáció után 1946. július 28-án a két malmot őrizetbe vették, 29-én internálták. Mivel nem tudták a feketézést rájuk bizonyítani és bíróság elé állítani őket, ekkor határozhatták el a helyi kommunista vezetők, hogy több korábbi esethez hasonlóan a népharagra bízzák a dolgot. Első lépésként hamis újságcikkeket jelentettek meg.

A lincselésbe torkollott, július 30-i tüntetésre a munkásokat a kommunista aktivisták szervezték. Az utasítás felülről jött. Az előkészületek legalább egy hétig folytak, végül a szervezők maguk is megijedtek a felhergelt, az árdrágító malmosok halálát követelő 5–10 ezer fős tömegtől, de már nem tudtak visszakozni. A politikai rendőrség ügynökei és a gyárba „száműzött” nyilas csőcselék folyamatosan hergelte a tömeget. A felvonulás során – a politikai rendőrség provokációjára – a tüntetők és a villamoson szállított internáltak összetalálkoztak. A tüntetők lerángatták a foglyokat a villamosról, majd asszonyok és a suhancok aktív részvételével megkezdődött a lincselés: Jungreiszt bestiális módon meggyilkolták, Rejtőt félig agyonverték. Csak egy bátor, a politikai rendőrség machinációiba<sup>33</sup> be nem avatott nyomozó, Boruzs Lajos tudta kórházba vinni s megmenteni.

A pogrom után elrendelt nyomozás során számos embert őrizetbe vettek. A számonkérést a helyszínre érkezett Péter Gábor, a politikai rendőrség országos főnöke irányította, aki felismerte a munkások hangulatát, és ezután a háttérből maga inspirálta a társaik kiszabadítására, a zsidó rendőrök

MAGYARORSZÁGI IZRAELITÁK  
ORSZÁGOS IRODÁJA

BUDAPEST, VII., SIP-UTCA 12.

TELEFON: 423-930.

Dr. K. / Á.

2434/1946.

Szám: 2434/1946.  
Válasz esetén válaszoldjához erre a száma hivatkozni.

Miniszterelnök, Ur!

Budapest, 1946. július 28.

Tisztelettel jelentjük, hogy Kunmadaráról a következő

szövegű "Drin\_end" táviratot kaptuk:

"Felheccelt facchinata tömeg helypiacon és jobbaton zsidókat megvert, több súlyos életveszélyes sebesülésnek vanna. Biztonságunka azonnali védelmet intézkedést kérünk, rendőrség tehetetlen. Kunmadarai Izraelita hitközség."

Tisztelettel kérjük Miniszterelnök Urat, hogy ez ügyben a sürgős és erőlyes intézkedéseket a legsürgősebben megtenni sziveskedjék.

Tisztelettel

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája

Ideiglenes Intézőbizottsága

Ügyvezető-igazgató

elnök.



kegyetlenségének megtorlására július 31-én szervezett újabb tüntetést. 1946. augusztus 1-én az előzőnél jóval nagyobb, 40–50 ezres tömeg ostromolta meg a rendőrséget, mert a letartóztatott emberekről elterjedt, hogy a rendőrségen szolgáló zsidók megkínózzák őket.<sup>34</sup> A tüntetés legfőképp a zsidó származású Fogarasi Artúr rendőr-főhadnagy, a politikai osztály helyettes vezetője és a letartóztatásokat vezető nem zsidó rendőrtszest koronatanú, Boruzs Lajos ellen irányult. A tömeg meglicselte a zsidó rendőrt, és rátámadt más miskolci zsidókra is. A háttérben meghúzódó szervezők igazi célja antiszemita manipuláció, beleértve a rendőrség megtisztítását is a zsidóktól, és a számukra hátrányos tanúk eltüntetése volt. Az egész ügy megrendezettségét mutatja a rendőrség java részének ismételt távoltartása (a háttérszervezők a rendőröknek még saját embereik megvédését sem engedték meg) és az a tény, hogy az eseményekkel egyidejűleg a közeli internálótáborból elengedték a foglyokat, köztük számos nyilast is. Mindezeket túl hosszú ideig az orosz helyőrség is passzivitásba burkolózott. Csak jóval később állította helyre a rendet, pillanatok alatt, felsőbb parancsra néhány orosz katona post festa.

A miskolci események nyilvános kivizsgálására – a kunmadarasi üggyhöz hasonlóan – nem igazán került sor. Először látványos fasisztaellenes<sup>35</sup> kirakatpert akartak ugyan organizálni; a letartóztatottak száma meghaladta a 40-et, de aztán inkább ejtették a vádat. Felismerve, hogy a felszított antiszemita indulatok gerjesztői számára is veszélyesek lehetnek, a kommunista párt irányítói (legkésőbb a hatalomátvétel után) felhagytak a nyílt antiszemitizmussal, a zsidókérdés hosszú időre tabu lett, és csak az anticionista kampányokban jutott perverz legitimáshoz.

Pelle könyvének hiányossága, hogy nem igazán különbözteti meg az antiszemita mozgolódásokat és a vérvádhisztériát. Ez az utóbbi a kritikus, mert nehezen bizonyítható, a bizonyítás eszköze nem elsősorban a primer forráskutatás – érthető okokból –, hanem az analógiás ténydömping, jegyzőkönyviség (általános probléma, hogy sok írásos dokumentum eltűnt, a diktatúra nem tűrte a sajtónyilvánosságot, sok ügyet pedig csak szóban, telefonon intéztek). De épp ez mutatja, hogy a valóság minden modellnél, szintézisnél sokarcúbb.<sup>36</sup>

Pelle könyvének címe magyarul dupla fenekű. Úgy tűnik fel, az utolsó vérvád csak az eddigiék

közül a legutolsó. Nem ez a harc (könyv) lesz a végső.<sup>37</sup> Csak a klasszikus zsidóellenes vérvádnál maradvá: az új populistá antiszemitizmus térhódítása a „világfalu” pauperizálódott tömegeiben és etnikai gettóiban (gondoljunk például a cigány – zsidó kontroverziákra térségünkben és a néger – zsidó ellentétre Amerikában) nem ígér könnyű álmot.

A legújabb (!?) gyöngyszemként néhány hónapja a Romániában megjelenő *Baricada* című jobboldali hetilap hasábjain arról olvashattunk,<sup>38</sup> hogy a jasi rendőrség felgöngyölített egy – az izraeli arab Mahmud Asadi vezetésével – működő bandát, amely romániai árva gyermekeket illegális úton próbált izraeli családokhoz juttatni adoptáció céljából. A hét hónap és egy év közötti gyermekek nem csupán örökbefogadás és szervátültetés (!) céljából kellene Izraelbe, sejteti a cikkíró, de mint írja, a zsidóknak pészahra napjainkban is kell a zsenge keresztény kóser vér... A román külügyminisztérium hivatalos cáfolatot adott ki, és nyilatkozatban kért elnézést a *Baricada* állításaiért. Mit is tehetne mást?

#### Jegyzetek

1. A parancsuralmi gondolkodás szerint amiről nem beszél(het)ünk, az nincs is. A „rendszeráltás”-t megelőző negyven évben a vérvádról Magyarországon Hegedűs Sándor másodlagos források alapján dolgozó könyvét (*A tiszaezslári vérvád* [Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1966]) és Bohumil Cerny népszerűsítő broszúráját (*Gyilkosság Polnában* [Budapest, 1987]) nem számítva csak néhány klasszikus mű, így Eötvös Károly – és nem József, mint Kende bibliográfiájában megbocsáthatatlanul szerepel – (*A nagy per* [Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968]), V. G. Korolenko (*A multani vérvád – A Beilisz ügy* [Bukarest, 1969]), Krúdy Gyula, (*A tiszaezslári Solymosi Eszter* [Bp., Magvető Könyvkiadó, 1975]) újbóli kiadásában olvashattunk. Kubinszky Judit kiváló munkája (*Politikai antiszemitizmus Magyarországon [1785–1890]*, [Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1976]) e témát csak futólag érinti. Jellemző módon a Tiszaezslárral foglalkozó egyik legjobb könyv (Andrew Handler: *Blood Libel at Tiszaezslár. East European Monographs No. LXVIII.* [New York, Columbia University Press, 1980]) – a magyarországi születésű szerző más munkáihoz hasonlóan – sohasem látott nálunk napvilágot. Tiszaezslárról, a századvég antiszemitizmusáról lásd továbbá Lipp Tamás: *A sátán körzöje* (Budapest, Liget Könyvkiadó, é. n. [1992]).

2. Lásd a vérvád (blood libel) címszót! – *Encyclopedia Judaica*, Vol. 4. (Jerusalem, 1971), 1120. o.

3. Jóllehet az időszerűségünk előtti évszázadokban már ismeretes volt a zsidóellenes vérvád, a kései antikvitásban főleg a keresztényeket vádolták ezzel a bűnnel. Japánban Krisztus követői, az araboknál a Sínai-hegyi szerzetesek, Kínában a jezsuiták az áldozatok. Ismeretesek a különféle oroszországi keresztény szekták elleni vérvádak. A múlt század végén egy Urál menti finnugor népet, az udmurtokat vádolták (Sztarij Multan-i ügy, 1892). Magyarországon híressé vált a Hont megyei emberevő cigányok

pere (1782). Figyelemre méltó, hogy napjainkban a közép-kelet-európai vidéki zsidóság eltűnése után a falusi népesség tudatában a zsidók szerepét ebben a vonatkozásban is lassan a cigányok veszik át, részben a nagyvárosi folklórban is. (Vö. a cigány vállalkozók körüli legendáriummal.)

4. A freudista megközelítés szerint a „... vérvádakban a primitív emberi lélek a maga őskorát jeleníti meg és éli újra. Az ősember az, aki ezt a vádat emelte, melyben a történelem előtti korszak valamennyi eleme benne van. Lázadás, az őshorda feje, majd ennek projekciójaként az Isten ellen; a büntudat, amelyet ez a lázadás vált ki; a jóvátétel – mások feloldozása árán; a kibékülés az Istennel, akinek védelmében vagy akit megbosszulandó a vérvádat emelik.” – Székely Béla: *Az antiszemitizmus története* (Bp., Tábor kiadása, 1936), 96. o. A tömeglélektani hatóerők – így a szadomazochizmus, a *Hasidie*, a kegyetlen apafigura elleni lázadás + istengyilkosság kivetítése, a Káin-öszön stb. – által zsigeri szinten hiszterizált néptömegek mellett a klasszikus vérvád elengedhetetlen eleme ugyanezen tömegeknek az egyházi és világi értelmiségiek általi, az antijudaista egyházi tradíció (legfontosabb motívum a húsvéti passió áruló és gyilkos zsidó alakja) szellemében történő indoktrinációja és az anyagi haszonszerzés reménye. Más előítéletekhez hasonlóan a vérvád a gyűlölet racionalizálásának egyik eszköze, a vallási kisebbségek iránti ellenszenv elengedhetetlen pszichológiai kifejezése. – Vö. Cecil Roth: *Ritual Murder. Libel and the Jew* (London, 1935), 28. o. A vérvádra fogékony, előítéletes gondolkodás, a vérbabona előregyártott panelokkal dolgozik; ha a zsidók bűne jelenleg nem igazolható, igazolódik majd máskor, ha nem ezek a zsidók, hát mások a hátsekék, ha esetleg nem a zsidók, akkor egy másik kisebbség: szektások, primitív természeti népek stb. Ha most bizonyíthatatlan is a bűn, valahol, valakik biztosan elkövetik. Az előítéletnek számos pszichológiai és társadalmi oka van: ideggyűlölet, frusztráció, szublimáció, kenyéririgység stb. Az irracionális vádaskodásra adott racionális (utóbb esetleg ugyancsak irracionális) válasz nem gyógyszer, a deformált racionalitásban tetszelgő vádlók számára éppen ez igazolja a vérvádat (nem zörög a haraszt...), amely öngerjesztő körben kellő idő után örökletessé válik, szocializálódik. Mellesleg a zsidók szociológiai szempontból keresztény közegben marginális csoportot alkotnak, ami a befogadó társadalomnak lehetővé tette, hogy megvonja saját határait, míg pszichológiai aspektusból ők (voltak) az ellenideál, az ellenséges csoport megtestesítői.

5. Híresebb vérvádak. Korai típus: 1144, Anglia – Norwich-i William. A visszatérő elemek közül már megjelenik a hitsorsosait beáruló, feljelentő, szakértőnek jelentkező, kitért zsidó. A másik toposz a húsvéti szenvedéstörténettel való összekapcsolás. Szentkultusz mint melléktermék. 1168, Anglia – Gloucester, 1171; Franciaország – Blois; 1182, Spanyolország – Saragossa. (E sorozat utolsó ismertebb tagja: 1490–91, Spanyolország – La Guardia.) Ezen esetek közös jellemzője, hogy a vád központjában még nem a vérvétel, hanem keresztény gyermek(ek) húsvéti passiót utánzó megkínzása és keresztre feszítése áll. Kifejelet, „klasszikus” típus középpontjában a vérvétel, vérgyűjtés; 1255, Anglia – Hugh of Lincoln (ez már vérvádeset); 1235, Németország – Fulda (az összes elem már együtt van); 1247, Franciaország – Valréas.

A fekete halál pusztításai új impulzust adtak a vérvádak, amely a zsidók migrációját követve átterjedt Közép-Kelet-Európába is. (A térségben az első ismertebb vérvád 1305, Csehország – Prága. Ez még a régebbi, a keresztire feszítéses típusba tartozik.) A leghíresebb, hírhedtebb 1475, Ausztria, Dél-Tirol – Trident (trentói Simon). A vérvádhullám a történeti Lengyelország-

got, ahol a késő középkortól a legnagyobb zsidó tömegek éltek, csak megkésve, a XVI. században érte el, kiteljesedése a XVIII. század állandósult politikai válságára maradt. (Az első magyarországi vérvádper: 1494 Nagyszombat. Ez is a megkésve követi a nyugat-európai modellt. A vérvád anyagi haszonélvezője Szapolyai István nádor. További magyarországi vérvádak: Nagyszombat – 1529, 1536; Bazin – 1529 [Az anyagi érdekeltség itt is kimutatható.]

6. A virágzó középkor vérvádainak egyik közvetlen forrása – okozója a kereszties hadjáratokat és a nagy pestisjárványt kísérő, anyagi érdekekkel is motivált tömeghisztéria.

7. Hermann L. Strack: *The Jew and Human Sacrifice. Human Blood and Jewish Ritual. An Historical and Sociological Inquiry* (London, 1909), (eredeti német nyelvű kiadás, 1891).

8. Joshua Trachtenberg: *The Devil and the Jew. The medieval concept of the Jew and its relation to Modern Antisemitism* (Philadelphia, 1961) (első kiadás: 1943).

9. Léon Poliakov: *Histoire de l'antisémitisme* (Paris, Calman-Levy, 1955).

10. Többek között a németországi Kulturkapf és a magyarországi egyházpolitikai küzdelmek

11. Az összeesküvés-elmélet teóriáját Kende Josephus Flavius *Contra Apionem*-jéig követi vissza, majd egy merész ugrással közli, hogy nem célja a vérvádak politikatörténeti összefüggéseinek feltárása, esetleges cáfolása, célja csupán ezen előítélet működésének, természetének leírása. A könyv egészen indokolatlanul öntelt és lekezelő hangú, szűk mellényű, kis pipájú polémia húzódik végig szinte minden korábbi auktoral, sőt gyakran saját magával is. Aztán... parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Szerzőnk nem csupán hozott anyagból dolgozik, de elméleti következtetései sem túl eredetiek, s ezt a hozzáértők előtt kollégái indokolatlan csepülése sem feledteti. Tiszaeszlár kapcsán Kubinszky Juditot is megvádolja összeesküvés-elmélettel, jöllehet Kubinszky sehol sem állítja, hogy Istóczyék keltették volna a vérvádat, csak azt, hogy kapóra jött nekik, és a legnagyobb mértékben felhasználták. Támadja Karsai Lászlót mint a zsidó apologetika reprezentánsát, szerinte Karsai azok közé tartozik, akik számára „a történelem azonos az antiszemitizmussal, s a történelem szereplői ennek mentén kategorizálандók”. A „kiváló újságíró” Pelle János írásaiban (konkrétan a mátészalkai és 1956-os tanulmányait említi) bolsevista-antiszemita összeesküvésbe hajló következtetéseket vél felfedezni.

12. Egyfelől idézi a XII–XVI. századi pápák és világi uralkodók vérvádellenes rendeleteit, de nem említi ugyanezek ellenkező értelmű dekrétumait. A primitív és tudatlan alsópapság hétköznapi antijudaizmusáról már nem is szólva. Általában sem veti fel az egyház felelősségét egészen a 2. vatikáni zsinatig. Kende főlegesen próbálja tisztára mosni a cári kormányzatot is. Hogy mennyire szervezték a vérvádakat, az ma már kideríthetetlen. De hogy a legfelső szintig hivatalosan támogatták (s az ellentábor elnémitáni próbálták), az ezerszer bizonyított tény. Éppen itt kapcsolódik az egyházi-népi és a politikai antiszemitizmus. Pogromot szerveztek. Vérvádat és földregést nem. A vérvádat az egyik közegben elhiszik, a másikban meg felhasználják. Kende szerényen hallgat a cári propaganda esetében az Ohrana által (meg)hamisított *Cion bölcsőinek jegyzőkönyveiről* is.

13. Más helyen azt írja, hogy „... a vérvád mint előítélet időtlen és helyhez nehezen köthető jelenség. Ám konkrét ok kell a manifesztációjához.” Ez persze szinte minden előítéletéről elmondható, csak éppen így a vérvád történetisége sikkad el. Érdekes módon például a mohamedánoknál a zsidóellenes vérvád alg

fordul elő. B. Lewis kutatásaiból tudjuk, hogy a muszlim világban az antiszemitizmus és a vérvád (Damaszkusz, 1840) európai import. Nehéz volna Kende definíciói alapján olyan apróságokat megválaszolni, hogy miért jönnek egy adott időszakban divatba a vérvádhisztériák s egy másikban miért nem, vagy mondjuk túlnyomó többségük miért a zsidók s nem a pigmeusok ellen irányul. Kende szerint a zsidó források mindig zsidóellenes vérvádokról beszélnek, mintha másfélék nem is lennének. Szükséges a zsidó mártírológián belüli antiszemitizmuskritika meghadása – írja, mintha a történettudomány még mindig az etnocentrikus Móricka szintjén állna.

14. Kende az orosz birodalmi vérvádak kapcsán megpróbálja értelmezni a közismert tény, hogy a vérvádak terjedésének egyik iránya mind a középkorban, mind a cári Oroszországban kelet felé irányul. Mint írja: „Jelen sorok szerzője nem hisz a Kelet-Európa megkésett fejlődéséről szóló elméletekben, a jelenséget inkább értelmezhetjük a modern antiszemita-irodalom járvány-metaforájának segítségével. [...] Nos, ha ezt feltételeken elfogadjuk, az antijudaista vérvádiratkalmat, annak terjesztőit egyfajta „vírushordozóként» határozhatjuk meg.” Hol itt a magyarázat? Nem inkább a zsidók tényleges megtelepüléséről és migrációjáról kellene beszélni?

15. Salo W. Baron: *A Social and Religious History of the Jews*, 2, IV., XI. volumes (New York, 1957). Ugyancsak Baron munkásságát (*The Russian Jew under Tsar and Soviet*, 2 [New York: 1987]) hasznosítja az oroszországi vérvádak ismertetésénél is.

16. Az Elbától keletre nem a mélypsziché, hanem a társadalmi közeg azonos; második jobbágyág, kelet-európai parasztnépek stb. Teljesen légből kapott Kendének az az állítása, hogy a letelepülési övezeten kívül élő zsidók többsége kantonista katoná lett volna, és hogy az orosz politika nem igyekezett erőszakal keresztény hitre téríteni őket – úgy tűnik, a szerző tényleg nem a zsidó történelem szakértője.

17. II. Miklós cár alatt az orosz birodalomban a zsidókat közel 650 törvény és korlátozó rendelet sújtotta.

18. A szaratovi per következményeként a környéken vérvádhisztéria tört ki: 15 analóg vád keletkezett.

19. Jellemző módon az esküdtszék nem a büntetett rituális jellegét, csak Mendel Bejlisz bűnösségét utasította el.

20. Az utóbbi nem a (zsidó) történettudomány fárosza. A Sz. Tager (*Carvskaja Roszija i gyeło Bejliza* [Moszkva, 1933]) állítása, hogy tudniillik közvetlenül a cári kormányzat állt az oroszországi vérvádak mögött, inkább a sztálini összeesküvéselmélet igazolása, mintsem a hagyományos zsidó megközelítésé.

21. Jacob Katz: *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933* (Cambridge–Massachusetts, Harvard University Press, 1980). A magyarázat részben abban rejlik, hogy a cseh zsidóság szerepvállalása – kis számuk miatt – nem összemérhető sem a magyarokéval, sem a cári birodalomban élőkével. Mindazonáltal a történészek – Kende állításával ellentétben – jól ismerik ezeket az ügyeket, legfeljebb bizonyos okokból nem beszélnek róluk. A magyarokkal összehasonlítva ebben a kérdésben is elmondható, hogy a románoknak a diplomáciájuk, a cseheknek a propagandájuk a jobb.

22. Pelle János: *A forradalom árnyai. Mozgó Világ*, 1991/2; uő., *Vérvád Mátészalkán. Világosság*, 1992/1.

23. A modernizáció kérdéseivel szoros összefüggésben a múlt század utolsó évtizedeitől a nagy, több országon átcsapó antiszemita hullámok nem véletlenül a megoldhatatlan társadalmi, gazdasági, politikai problémákkal küzdő, legnagyobb zsidó népességgel (Vagina Judaeorum) rendelkező orosz birodalom területéről

indultak ki, illetve onnan terjedtek át a közép-kelet-európai krízisövezetbe: 1881–1884, 1903–1906, 1917–1921, sőt 1939–1944!

24. Az antiszemitizmus összetevői közül Pelle részletesen vizsgálja: 1) a pszichológiai kompenzáció szerepét, 2) a régi etnikai–vallási előítéletek mozgósítását, 3) a hatalmi manipuláció eszközeit, 4) a kapitalizmus és modernizáció iránti ellenérzéseket, 5) a „gyökértelen” és „destruktív” zsidóság elleni küzdelem ideológiai kérdéseit. (Circulus vitiosus: a szélsőjobb növekvő antiszemitizmusa elől a zsidók a baloldali mozgalmakban kerestek védelmet, ami tovább növelte a baloldal- és zsidóellenességet.

25. Figyelemre méltó, hogy jóllehet az ateista náci propaganda a vérvád vonatkozásban a vallásos népi előítéletekre támaszkodott, ezt nem igazán használta fel. Egyrészt ugyanis a vérvád Nyugat-Európában a műveltek körében visszatetszést, sőt esetleg zsidók iránti szimpátiát keltett volna, másrészt egyházi indítatása túlon túl ismeretes volt.

26. Az 1870-as évek végére a hanyatló dzsentri a korábbi időszakkal ellentétben már antiszemita volt, míg az ortodox zsidókkal együtt élő nép még alig. A tiszaezlári vérvád nemesi felhasználóinak–szervezőinek egyik fő célkitűzését, az Antiszemita Párt népszerűsítését és a politikai antiszemitizmus módszeres propagálását csak átmenetileg sikerült elérni, a légkör tartós megmérgezését, a modern antiszemitizmus tömegmórvúvé válását (beleértve a modernizáció problémáival eredménytelenül küzdő, az újkori vérvádhisztériákra korábban immúnis református falusi népesség több évtizedes fertőzését is) viszont tartósan.

27. Vö. Vas István: *Ostromnapló*, 1944. december 5. kedd... Nálunk mindaz, ami háromnegyed év óta történik, szálláscsinálás a bolsevizmus számára. Az általános vagyonekbozás úrlapjait már májusban megtervezték és kinyomatták – persze zsidóellenes céllal. Az alkotmány és a jog felrúgása, a tekintélyek lebombolása, a »kormányképes« elemek kiirtása. A nyilasok a puszítás, a piszkos munka nagy részét elvégezték a kommunisták előtt, akik nem mint felforgatók, hanem mint rendcsinálók fognak bevonulni. Ducunt fata volentem, nolentem trahunt. Magyarul: szél ellen nem lehet...” In: *Holmi* (1996. április, 596–597. o.)

28. Persze a nem kommunista zsidók jó része is gazsulált a védelmet biztosító hatalomnak. Helyi szinten a kommunisták is többnyire jó kapcsolatot tartottak az ottani zsidósággal. Részben mert sokan közülük maguk is zsidó származásúak voltak, részben pedig mivel a zsidók az elszigetelt kommunistákkal szemben – ellentétben a lakosság többségével – legalábbis nem tanúsítottak ellenállást.

29. A középkori (német) polgárságban gyökerező előzmények és a keresztény egyház sok évszázados antijudaizmusa mellett nem elhanyagolható az idegenkedés a (hagyományörző) zsidók etnikai–nyelvi különállása miatt, valamint Istóczy Győző és a Katolikus Néppárt programja és tevékenysége sem. Rádásul mivel a kiegyezés után a gazdasági élet motorjává, az egységes magyar nemzeti piac és magyar gondolat éharcosaivá a Felvidéken élő zsidók váltak, a szlovák nacionalisták logikus reakcióként szembefordultak a nemzeti aspirációik iránt közömbös, sőt ellenséges magyar, illetve német kultúrájú, jórészt ortodox zsidósággal. 1939 után a masaryki első köztársaság romjain létrejött szlovák állam a zsidókkal szemben eleve jogfosztó állápontra helyezkedett. Ennek csúcspontja az 1941. szeptember 9-én kibocsátott ún. zsidó kódex volt, a maga 300 diszkrimináló rendelkezésével. A 90 ezer szlovákiai zsidó 95 %-ának 1942 és 1945 közötti meggyilkolása után is eleven és népszerű maradt az antiszemitizmus a szlovák parasztság és városi kispolgárság között. 1945–1948 között számos pogromra (1945: Kolbasov, Ulic, Sznina; 1946: Pozsony,

Komárom, Érsekújvár, Zsolna; 1947: Bártfa; 1948: megint Pozsony) és vérvádhisztériára (1945: Tapolcsány és környéke) került sor. Az antiszemita indulatok indoktrináltságát mutatja, hogy Szlovákiában sem (az ugyancsak meglévő nacionalista) kommunistaellenesség, sem a gazdasági helyzet nem játszott lényeges szerepet az antiszemita indulatokban. (Mellesleg utóbb az antiszemita zavargásokat megpróbálták a magyarok nyakába varrni).

30. 73-an. 1944 nyarán szerencsés módon a kunmadarasi zsidók többségét nem Auschwitzba, hanem Ausztriába hurcolták.

31. Egy vitatott teória szerint NKVD-ügynök volt és megbízásból a zsidók menekülését akarta kikényszeríteni, ezzel okozva Palesztinában nehézséget az angoloknak. Hasonló gyanú a kielcei pogrommal kapcsolatban is felmerült, egyik esetben sem lehet bizonyítani, de teljesen elvetni sem. Mindenesetre az ügyet feltűnően olcsón megúsza.

32. A csak egy gárdánk van elv helyi érvényesüléseként a miskolci párttagok, rendőrök stb. között is több korábbi jobboldali szimpatizáns és volt kisnyilas akadt, akik 1945 után az NKVD-vel is kapcsolatot tartottak.

33. Csak egy példa. A lincselő tömeg dühe különösen azután fokozódott, hogy az internált malmosokhoz csempészett csomagokban hiánycikkek számító élelmiszereket találtak. Általában az egész ügy során árulkodó volt a rendőrség passzivitása: a foglyokat, majd később a tömegnek odadobott társaikat sorsukra hagyták, a rendőrök és nyomozók – felsőbb utasításra – elhagyták a helyszínt.

34. Utóbb egyértelműen bebizonyosodott, hogy Fogarasit és társait – néhány pofontól eltekintve – alaptalanul vádolták a munkások megkínzásával.

35. A hivatalos verzió szerint fasiszta elemek és nyilas söpredék támadt a rendőrségre, és ölte meg Fogarasi Artúr főhadnagyot.

36. A hiányosságoknál maradványok: mindkét könyvön látszik a hajdanvolt mindenés, a szaklektor hiánya. Kendőnek jó a bibliográfiája, de durva hiba is akad! Stílusa tudományos irodalmunk vaskorszakát idézi: nehézkes, fárasztó, tudományoskodó, helyenként látszik, hogy túlságosan is sokat tanulmányozott hivatali dokumentumokat. Csak néhány példa. „... az orosz zsidóság területileg, mint egységes biológiai massa, csatlakozott...” „A tettes vallomását később visszavonta, s erre, az ügyész mellett, miniszteriális szintről is kapacitálták.” „A feljelentést a... gyermek analfabéta nagyapja... jegyezte.” „... az írrok maga találta ki a szerencsétlenül járt gyermek vérenek szakszerű, rituális módon történt edénybe folytatását, a hagyományos, háromszögletű tárgy okozta sebeket.” „... a vonatkozó történeti hagyományban – a történelemben – kiemelkedő, ha tetszik, paradigmátikus fontosságot tulajdonítanak a vérvádnak. A martirologiára épülő zsidótörténelem oroszországi fejezeteinek fontos argumentumai az említett ügyek. Ebben a történeti koncepcióban a vérvádesetek az orosz politika és az oroszok eredendő antiszemitizmusának materializálódásai. Imígyen illeszthetők be ezek az esetek egy időben az orosz és zsidótörténeti hagyományba.”

37. A vérváddal párosult etnikai gyűlölködés friss példái: az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom idején az ottani románok között széles körben elterjedt rémhír szerint a magyar patikus nem adott gyógyszert a beteg román gyerekeknek. A boszniai polgárháborúban hosszú ideig hírlett: szerb gyerekekkel etetik a szarajevói állatkert lakóit.

38. Keresztény vér a pásztkában In: *Baricada* (1995. nov. 14.) – vö. Róna Éva: *Vérvád napjainkban. Új Kelet* (Tel-Aviv, 1995. dec. 29), 22. o.

## BudaPesti Negyed

Szerkesztő: Görö András (főszerkesztő)

### Budapest, a kávéváros

Budapest modernkori történetének számos területe vár még feltárássra. Közéjük tartozik a polgári nyilvánosság majdnem teljes intézményrendszere, ezen belül a város arculatát hajdan szinte megadó kávéházi kultúra is.

A történeti emlékezet őriz ugyan egyes – döntőleg irodalmi – elemeket róluk, az utóbbi években még egyfajta kávéházi konjunktúráról, vagy inkább nosztalgiairól is beszélhetünk. Mégis, egészében a tudatlanság a jellemző.

A BudaPesti Negyed kávéházi különszáma szakítani kíván e szegénységgel, s a hosszú némaság utáni felületes emlékezést elmélyült beszéddé kívánja tenni, melyet a pontosság és a kávéházi kultúra újrachonosításának törekvése egyként jellemez.

A kötet címe Kosztolányitól való, s az utolsó békeévben írt kis szövege áll az élen. A tanulmányok több, régóta feledésre vetett, vagy komolyan soha nem kutatott részterület felé is utat nyitnak a kávékultúra hazai történetének egészén belül. Ilyenek mondhatók a nők kávéházi jelenlétének vizsgálata, a kávéházi esettanulmányok

sora, s a kávéházi enteriőrökről, vagy épp a kávéházban űzött (szerencse)játékokról írott dolgozatok.

Wilhelm Droste kitűnő szövege Bécs és a Monarchia egészének kávéházi kultúráján belül veszi szemügyre Budapestet, s a Negyed közönsége a kávékultúra presszós szakaszára tekintve eddig publikálatlan írást kap kézbe Bodor Ferenctől is.

A kötet végén a további kutatást elősegítő bibliográfia, a budapesti kávéházak 1912-es listája, s a nemrégiben megalakult Magyar Kávéház Alapítvány felhívása olvasható. Külön figyelmet érdemel a páratlanul gazdag, több mint százhusz tételből álló képanyag. Ha valaki egyebet nem tesz, mint végigtekint rajtuk, maga előtt láthatja a szellem és az érzékek szédületes tereit, melyeket elveszítettünk.